

VÝZNAM A INTERPRETACE PETRA KOŤÁTKA

Petr Glombíček

Nejsem ten pravý člověk, který by měl recenzovat novou knihu Petra Koťátka *Interpretace a subjektivita*. Musím totiž přiznat velkou zaujatost. Petr Koťátka nejen patřil mezi mé učitele, ale byl dokonce mým školitelem při práci na disertaci, a pokud o problematice, které se věnuje jeho nová kniha, něco vím, má to svůj prapůvod z valné části u něj. Četba jeho nové knihy ve mně také vyvolává nostalgii po (jak s údivem zjišťuji, už vzdálených) letech studií, kdy jsem navštěvoval jeho přednášky a poprvé od něj slyšel popperovské nabádání, s nímž si ho od té doby spojuji a které mimochodem jeho nové kniha vrchovatě realizuje: je třeba přicházet s odvážnými hypotézami, jež vyvolávají plodnou diskusi tím, jak se vystavují falsifikaci.

Navíc musím přiznat, že Koťátkova práce mne dlouhodobě fascinuje nejen svým zaměřením, ale hlavně hodinářskou prací s argumentací a možná ještě víc zápalem pro diskusi, který u něj můžeme sledovat nejen při obhajobě vlastních výsledků, ale také v reakcích na práci kolegů. Kromě Pavla Materny mne nenapadá žádný žijící český filosof, u kterého by se jeho vášeň pro věc projevovala tímto způsobem se srovnatelnou silou. Jsem ale také přesvědčen, že pokud u nás vyjde nová původní monografie, je namísto tuto skutečnost ocenit, nejlépe tak, že se jí budeme vážněji zabývat. Tímto svým textem novou knihu ovšem spíše jenom přivítám. Rozhodně se mi nepodaří vytěžit z ní zde vše, co by za diskusi stálo. Kéž by pokračovali povolanější.

* * *

Celá monografie má pět částí, jež se dále člení do kapitol a menších oddílů. Poznámkový aparát je rozmístěn neobvykle na konci každé z pěti částí. Jednotlivé části tedy mají zřejmě fungovat také samostatně. Výsledkem je v každém případě jasně strukturovaný výklad, kterému ale nechybí ucelenost.

Tématem Koťátkovy nové knihy je subjektivita, přesněji otázka, jak je možné teoreticky uchopit (a co to vlastně je) zaujímat myšlenkové postoje a mínit nějak své výpovědi. Autor navazuje na svou předchozí kni-

hu, kde formuloval vlastní teorii významu, jež byla založena na pojmu závazku, který na sebe bere ten, kdo něco říká. Nová práce pokračuje tam, kde předchozí skončila. Zaprvé svým tématem: zabývá se subjektem aktů, o nichž pojednávala předchozí práce. Zadruhé navazuje na předchozí práci kriticky: autor poměrně často explicitně zdůrazňuje, že v té či oné věci změnil za poslední léta stanovisko a své předchozí závěry kritizuje. Tento druhý rys musí nepochybně okamžitě získat čtenářovy sympatie – přiznávat vlastní chyby je ojedinělé.

Dalším rysem, který od počátku musí upoutat čtenářovu pozornost je autorova nebývalá ochota (vnucuje se slovo „dychtivost“) vlastní stanovisko nálepkovat – u jiných bývá tato ochota obvyklejší v případě stanovisek oponentů. Autor svou pozici nejen jasně a precizně formuluje, ale také neváhá označit ji obecnou charakteristikou a zařadit se tak zřetelně do určitého tábora v jednotlivých sporech. Tuto vlastnost jistě ocení studenti, kteří by chtěli Kořátkovu monografii využít jako vstupní bránu do dané problematiky. Postupně se tak dozvíme, že v epistemologii je realistou; pokud jde o teorii mentálního obsahu, je internalistou a v teorii významu se pokládá za individualistu.

Co znamená být realistou?

Hned u první z uvedených nálepek stojí za to se zastavit. Pro Kořátka je realismus odpovědí na otázku, jež uvozuje první kapitolu jeho knihy: „Vypovídáme v jazyce o světě a o objektech existujících nezávisle na našich výpovědích a na jazyce nebo to, o čem vypovídáme, je ipso facto zformováno (strukturováno, organizováno) jazykem, takže vypovídáme o jazykovém konstruktů?“¹ Formulace otázky napovídá, že zmíněné možnosti se podle autora nevylučují (mezi větami vymezujícími obě varianty není čárka). Proto překvapí, že si v dalším výkladu vybere první směr tak jednoznačně, až se zdá (vlastně už z toho, že se zdá, jakoby byla řeč o dilematu: obojí se navzájem vylučuje a zároveň je třeba jednu cestu zvolit), jako by tuto variantu chtěl hájit ve všeobecné podobě: „Pro každou jazykovou výpověď ipso facto platí, že je výpovědí o světě a o objektech existujících nezávisle na našich výpovědích.“ To by znamenalo, že například také naše výpovědi o kentaurech a kulatých čtvercích by byly o takových nezávislých objektech. Pochybují ovšem, že by se Petr Kořátko chtěl sku-

---

¹ Kořátko (2006, 25).

tečně vracet před Russellovy analýzy, jež vedly k teorii tzv. *definite descriptions*, a hodlal do našeho světa vrátit třeba Meinongovy subsistující entity.

Předpokládám také, že ani nejzarytější antirealista by nepopíral následující Kořátkovo vyznání realistické víry: „Jazyk, o němž mluvím, je jeden z parametrů lidského bytí ve světě: nástroj komunikace mezi reálnými lidskými bytostmi, která se odehrává v reálném světě a je stejně jako člověk sám jedním z pomíjivých produktů sebevývoje a sebediferenciace světa.“² Neumím si popravdě představit, že by antirealista hodlal popírat vlastní existenci a realitu světa. Vždy jsem měl za to, že spor realistů s antirealisty je sporem o význam termínu „reálný“, nikoli sporem o to, zda skutečně něco existuje.

V této souvislosti stojí za připomenutí Kořátkovy vlastní formulace, jež patřily mezi první, jež uvedly diskusi realistů s antirealisty do českého prostředí. Hned v úvodu své první knihy Kořátko sám připomínal „přesvědčení, že všechny tradiční metafyzické spory, pokud mají vůbec nějaký smysl, jsou spory o významy“ a hned vzápětí zmínil závěr klasického antirealisty Michaela Dummetta, že jde o spor o interpretaci výpovědí, který se „vyřeší vytvořením přesvědčivých teorií významu pro sporné typy diskursu.“³ Když potom dále ve své první knize Kořátko probíral Kripkovu argumentaci proti soukromému jazyku, shrnoval ji následovně: „významová intence není nikdy (bez ohledu na to, jak důkladně ji zpřesňujeme) natolik určitá, aby mohla jednoznačně přiřadit výrazu určitý abstraktní objekt, totéž platí pro jakoukoli definici, a konečně každá konečná řada užití výrazu je slučitelná s nekonečným počtem interpretací, z nichž každý přiřadí výrazu jiný abstraktní objekt.“⁴ V poznámkách k tomuto výkladu právě Kořátko možná jako první českému čtenáři řekl, že pro antirealistu hrají při formulování významu výpovědi roli pravdivostních podmínek podmínky „odůvodněného asertivního užití“.⁵ Upozorňoval také na rozdíl mezi rozlišováním pravdivostních podmínek od těchto podmínek odůvodněného užití v případě běžných tvrzení a v případě tvrzení o významu. V případě běžných tvrzení (o stavu světa) podle něj nebyly pravdivostní podmínky odlišné od podmínek odůvodněného užití. Sémantický antirealismus staví na

---

² Tamtéž.

³ Kořátko (1998, 12).

⁴ Tamtéž, 118.

⁵ Tamtéž, 129.

odlišování pravdivostních podmínek od podmínek oprávněného užití v případě výpovědi o významu (nikoli o světě).⁶ Byl to tedy právě Petr Kořátko, kdo v českém prostředí uvedl debaty antirealistů s realisty, byť tehdy pro něj tyto spory byly zajímavé víceméně jen v oblasti teorie významu a dokonce i tam se vždy hlásil k realismu. V nové knize se však explicitně a důrazně hlásí k realismu také v metafyzických otázkách. I zde ovšem lze otázku realismu řešit jako otázku významu běžných tvrzení, jak ostatně naznačuje výše zmíněná (a Kořátkem citovaná) Dummettova deklarace. Když tedy dnes Kořátko tvrdí, že se k realismu hlásí z holé nezbytnosti, protože neví o relevantní alternativě, čekal bych, že nám vysvětlí, proč podle něj antirealismus (jako moderní varianta idealismu) takovou alternativu nepředstavuje ani v nějaké důležitější lokální oblasti diskursu. Asi nikdo u nás totiž nezná antirealistické argumenty tak dobře jako on.

Abych přešel k možnému (byť nepravděpodobnému) nedorozumění: poslední, co bych formulací těchto svých pochyb zamýšlel, by byla obhajoba antirealismu. Právě naopak. Jen ve mně úvodní deklarace realismu v knize vzbuzuje pochybnost, zda se zde tiše (smím-li použít autorovu terminologii) nevnáší do komunikace pojem antirealismu, který znemožňuje, aby se k této kontroverzní, leč úctyhodné pozici někdo rozumný vážně přihlásil. Kořátko ve mně toto podezření posiluje, když hned v úvodu knihy přešle varování: „Realismus je doktrína, kterou zastávám z holé nezbytnosti: jakákoli alternativa přesahuje mou představivost a intelektuální kapacitu (nedokážu si představit koherentní pozici, kterou by bylo možné založit tezi o světě jako pojmovém nebo jazykovém konstruktu).“⁷ Říká-li dnes Kořátko, že nechápe, co antirealismus vůbec je (tak bych četl právě citovanou pasáž), nejde mi to dohromady s faktem, že on sám uvedl antirealismus do českých filosofických diskusí, jak jsem naznačil výše. Postavit k realismu jako jedinou alternativu radikální konstruktivismus je podle mne zavádějící. Pokud se nemýlím, antirealisté chápali svůj projekt často spíše jako kritiku: v různých oblastech diskursu prověřovali pevnost realistického postoje. Ke snaze hájit antirealismus jako všeobecně platnou konstruktivistickou doktrínu by, myslím, byl dnes skeptický i samotný otec antirealismu Michael Dummett.

Mám-li z naznačeného zmatku nějak vybědnout, musím předpokládat, že Kořátkova pozice je sofistikovanejší, než by se mohlo zdát z jeho

---

⁶ Tamtéž, 229 n. a 252.

⁷ Kořátko (2006, 18 n.).

deklarací.⁸ Jak říká: „Svět o sobě není svět minus jazyk, případně svět, jaký by byl bez jazyka: součástí světa, jak je o sobě, je i to, že se v něm vyvinuly bytosti, k jejichž způsobu života patří jazyková komunikace.“⁹ Ne-ní-li to jen empirické konstatování, pak jde o tezi, že světu rozumíme jako něčemu, k čemu patří jazyk, a obojí je tedy pojmově provázáno. Pokud se tudíž Kořátka v první knize věnoval pojmu významu s tím, že se mu zdál dostatečně zajímavý sám o sobě bez ohledu na metafyzické nebo antime-tafyzické filosofické projekty,¹⁰ a ve své nové práci se pokouší tento projekt prohloubit tím, že uchopí subjekt aktů, kterým je věnována první kniha, můžeme snad doufat, že jeho další kroky budou směřovat k tomu, že zaujme v metafyzických otázkách, kterým se dosud vyhýbal, stejně propracovanou pozici, s jakou přicházel zatím u všech témat, jichž se dotkl. Realismus jakožto smysl pro skutečnost si takovou péči zaslouží.

Co znamená být psychologistou?

Jak vidno, témat k přemýšlení nabídne kniha dostatek. Hned ve druhé kapitole první části knihy se autor pustí do sympatického boje: totiž do obhajoby role intencí v teorii významu.

Překvapivě spojuje tento svůj projekt s diskusí o psychologismu. Pro připomenutí, spor o psychologismus hýbal německou filosofií ve druhé půlce devatenáctého století. Nálepka psychologismu byla tehdy podobně hanlivá jako v novějších diskusích nálepka postmodernismu nebo naopak ve starších filosofických sporech nálepka pantheismu. Odmítnout psychologismus, zbavit se podezření, že jej zastávám, byl podle všeho tehdy způsob, jak si vydobýt respekt akademického společenství.¹¹ I ti, které historie diskusí na německých univerzitách v předminulém století nezajímá, si obvykle pamatují příklady Husserlova odmítnutí psychologismu a Frego-

---

⁸ Přívlastek „naivní“ svému realismu zdůvodňuje následovně: „Zaujmout takové stanovisko nevyžaduje zvláštní filosofický výkon“ Kořátka (2006, 16). Z tohoto zdůvodnění by se ale také zdálo, že bychom Kořátkův realismus neměli chápat jako tradiční epistemologickou pozici učebnicově nálepkovanou jako „naivní realismus“, podle které existuje na jedné straně svět, který není nijak závislý na tom, zda a jak je poznáván, a na druhé straně existují poznávající bytosti, jejich poznání není ovlivněno žádnými apriorními elementy. Takže i taková formulace může vstřícného čtenáře utvrdit v přesvědčení, že by mohl Kořátkův realismus sdílet, pokud by o něm věděl víc.

⁹ Kořátka (2006, 27).

¹⁰ Kořátka (1998, 12).

¹¹ Srv. Kusch (1995).

vy argumentace proti Husserlově vlastní pozici, jež prý také upadala přes všechno úsilí do psychologismu. Frege se dodnes těší v analytických kruzích úctě prokazované otci zakladateli, takže se dá očekávat, že Kořátko bude pracovat s Fregovou definicí psychologismu. A skutečně se na Frega odvolává. Antipsychologismus chápe jako doktrínu, která odmítá při vysvětlování používat psychologické pojmy.¹² V teorii významu tedy půjde o odmítnutí psychologických pojmů ve výkladu povahy významu. Kořátko v této souvislosti odkazuje na Fregovu „kontrapozici privátních mentálních stavů („Vorstellungen“) a ideálně objektivních smyslů („Sinne“) jazykových výrazů.“¹³ Bod sporu tak Kořátko vymezuje jako tezi, že se při výkladu významu nemůžeme odvolávat na soukromé mentální stavy, protože význam je to, co lze sdílet v komunikaci, tedy je veřejný.¹⁴ Proti této tezi bude mířit jeho další argumentace.

Než se k ní dostanu, zdržel bych se s dovolením u vymezení psychologismu. Dosud jsem pokládal za samozřejmé, že když se mezi analytickými filozofy v souvislosti s Fregem mluví o odmítání psychologismu, jde o to, že Frege (mimo jiné také v textu „Myšlenka“, na který odkazuje Kořátko) pokládal za nutné odlišit zákony logiky od zákonů psychologických. V jeho době totiž bylo zřejmě běžné chápat logiku jako vědu, jež hledá „zákony myšlení“. Frege upozorňoval na dvojznačnost tohoto výrazu. Na jedné straně podle něj označuje přírodní zákony, jimiž se řídí lidská psychika (a tyto zákony se pokouší objevit psychologie); na druhé straně označuje normativní zákony usuzování – a právě ony jsou předmětem logiky. Ta zkoumá, kdy je odůvodněné usuzovat z p na q . Naproti tomu psychologa může nanejvýš zajímat, co se v subjektu při tomto usuzování děje, tedy jaký psychický průběh celá procedura má, jaké jsou její příčiny a jaké jsou její účinky. Na řadě takových pozorování potom může založit nějakou empirickou teorii, formulující obecně přírodní zákony, podle nichž se taková věc jako usuzovat z p na q děje.

Kořátko má ovšem asi na mysli něco jiného, totiž to, co najdeme asi nejlépe formulováno ve Fregově recenzi, jejímž předmětem je Husserlova kniha *Filosofie aritmetiky*.¹⁵ Frege zde mimo jiné poukazuje na Husserlovo směřování pojmu a představy. Pro přiblížení: Fregovo sta-

---

¹² Kořátko (2006, 46).

¹³ Tamtéž, 47.

¹⁴ Tamtéž, 48.

¹⁵ Srv. Fiala (2000, zvláště 36 – 39). Srv. také Kolman (2002, 185 – 192).

novisko v zásadě kopíruje Berkeleyho útok proti abstraktním idejím nebo ještě spíše Descartovu pozici vůči směřování ideje a představy. Frege ve své recenzi odmítá pojetí, podle něhož je významem *každého* výrazu nějaká představa. A představou se zde chápe víceméně vágní mentální obraz, který obsahuje to, co je společné všem jeho předmětům. Frege přitom především upozorňuje na to, že takový mentální obraz je subjektivní, zatímco naše pojmy jsou objektivní. Zacházení s nimi má totiž vlastnost, které dnes filosofové říkají „normativita“: k podstatě zacházení s pojmy totiž patří to, že může být správné nebo nesprávné. Přehlížení toho, jak podstatná je tato vlastnost našich pojmů, pak podle Frega vede logiky na scestí, jež lze výstižně označit nálepkou psychologismu, jak byl stručně vyložen v předchozím odstavci.

Zároveň Frege, pokud vím, nikdy nepopíral, že význam *některých* výrazů, respektive význam jejich použití ve výpovědích může být podstatně určen mentálními stavy a tyto mentální stavy chápal jako soukromé. Půjde samozřejmě vždy o výrazy jmenné (totiž o výrazy, jejich významem je označovaný předmět), zatímco argumentace naznačená výše mířila podle všeho proti jisté koncepci těch výrazů, jejichž významem jsou pro Frega pojmy.

Nejlepším příkladem jmenného výrazu, jehož význam (i smysl) může být soukromý, by pro Frega zřejmě bylo zájmeno „já“. Podle Frega se nám totiž daří komunikovat pomocí výpovědí, ve kterých toto zájmeno používáme i přes pro něj zřejmě nepochybný fakt, že naše vlastní já je nám dáno způsobem, jakým nemůže být dáno nikomu jinému a každý z nás také s výrazem „já“ spojuje vlastní představy, jež jsou druhým nedostupné, a právě na těchto představách, nebo přesněji na způsobu, jak je nám vlastní já „dáno“,¹⁶ stojí podle Frega smysl a potažmo i význam tohoto slova v našich výpovědích. V komunikaci tedy můžeme vlastně použít v přímých výpovědích o sobě zájmeno „já“ jen v *omezeném* smyslu (typicky ve smyslu „mluvčí této výpovědi“). Frege by tedy podle všeho nesouhlasil s Kořátkovým shrnutím fregovského antipsychologismu v teorii významu, podle něhož „významem jazykového výrazu může být jen něco, co můžeme sdílet v komunikaci“.¹⁷ V případě zájmena „já“ totiž podle něj úspěšně komunikujeme, přestože smysl i význam daného zájmena může být adresátovi naší výpovědi alespoň

---

¹⁶ Tzv. způsob danosti je tím, co Frege jinak označuje jako „smysl“ (*Sinn*) – a ten podle něj, jak známo určuje tzv. význam (*Bedeutung*).

¹⁷ Kořátka (2006, 48).

částečně neznámý.¹⁸ Věta „Já jsem zraněný“ totiž může mít podle Frega pro mluvčího jiný (bohatší) smysl než pro někoho druhého, kdo ji uslyší – a to právě díky tomu, že každý z nás je sám sobě dán zvláštním způsobem, nedostupným druhým, jak říká Frege.¹⁹ Plný smysl zájmena „já“ je v takových případech druhému neznámý do té míry, že zde musí pro Frega platit totéž jako u vlastních jmen: pokud je nositel jména dán mluvčímu zásadně jinak než adresátovi, nebudou podle Frega v takových situacích přísně vzato „mluvit týmž jazykem“. Tento fakt však prý vůbec nenarušuje běžnou komunikaci, protože obvykle vystačíme se sdělením onoho omezeného smyslu toho kterého výrazu. Významem (i smyslem) jazykového výrazu ovšem podle Frega, jak se zdá, může být i něco, co nemůžeme sdílet v komunikaci.

Stejně by tomu pro Frega muselo být také v případě diskursu o našich představách – ty jsou podle něj soukromé (jako předměty, ale také v tom, jak jsou nám tyto předměty dány) a přitom o nich úspěšně mluvíme. Frege tedy, zdá se a) nezastával pozici, kterou mu Kořátko přisuzuje pod označením „antipsychologismus“: podle všeho se v zásadě nebránil práci s psychologickými pojmy v teorii významu a významem výrazu pro něj mohlo za jistých okolností i něco, co nemůžeme sdílet v komunikaci; b) psychologismem Frege mínil něco obecnějšího než Kořátko, který se ho dovolává: Frege, jak se mi zdá, spojoval psychologismus spíše s otázkou, jakou povahu mají zákony logiky, a s otázkou, co je pojem, nikoli jednoduše s otázkou, zda mentální stavy mohou mít za nějakých okolností vliv na smysl a význam toho, co říkáme. Na druhou stranu je třeba říci, že termín „psychologismus“ má ve filosofických diskusích velice široké použití. V Kořátkově smyslu se, myslím, používá povětšinou v husserlovském bádání. A především, Kořátkovy úvahy mají v současných diskusích o teorii významu jistě svůj smysl bez ohledu na správnost jeho interpretací starších filosofů.

---

¹⁸ Frege (1918 – 1919, 65 – 66). Známý příklad, kdy Leo Peter říká: „Dr. Lauben se zranil,“ a sám zraněný říká: „Zranil jsem se,“ po probrání různých situací končí tím, že myšlenka, kterou sděluje jeden, nemusí být v takovém případě vždy shodná s tou, kterou sděluje druhý. O stránku dál pak Frege dochází k závěru, že některé myšlenky o sobě samých nemůžeme druhým sdělit právě proto, že v nich předmět (v tomto případě ego) figuruje v takovém smyslu (je dán takovým způsobem), jaký je přístupný pouze mluvčímu.

¹⁹ Frege (1918 – 1919, 66).

Co je soukromý mentální stav?

Pro Kořátka je podstatná teze, že mentální stavy hrají roli v konstituci významu, a to proto, že nejsou soukromé. Jak říká, rozsáhlá část naší každodenní komunikace „spočívá v připisování mentálních stavů jiným osobám“.²⁰ Z toho vyvozuje, že rozumět konkrétnímu použití nějakého výrazu znamená připisovat jeho uživateli mentální stavy. Mentální stavy druhých tedy nemohou být něčím, co nemůžeme znát. Například rozumět tvrzení znamená připisovat tomu, kdo je pronesl, přinejmenším záměr projevit se jako někdo, kdo na sebe bere závazek, že pokládá propozici, která je obsahem daného tvrzení, za pravdivou. V běžných situacích na sebe také bude tento závazek skutečně brát. V případě, který bychom asi intuitivně pokládali za vzorový příklad tvrzení, dokonce budeme tvrdícímu připisovat záměr vyvolat v adresátovi přesvědčení, že autor tvrzení je přesvědčen o pravdivosti toho, co říká. A pokud se omezíme dokonce jen na upřímná tvrzení, pak rozumně jim bude zahrnovat i to, že jejich autorovi budeme skutečně připisovat samotné přesvědčení o pravdivosti toho, co říká.

Pokud jsou tedy záměry a přesvědčení mentálními stavy, pak mentální stavy opravdu nebudou pro výklad významu toho, co říkáme, nepodstatné. Budou přinejmenším tím, co se naznačuje jako tzv. ilokuční složka řečového aktu – totiž *сила*, s jakou je daný akt vykonán.²¹ Jsou záměry a přesvědčení mentálními stavy? A co znamená tvrzení, že nejsou soukromé?

Kořátka je zde opět lehce polemický. Vystupuje zde totiž proti představě, která je podle něj zřejmě přinejmenším rozšířená, ne-li standardní, protože pochybuji, že by ji jinak pokládal za nutné kritizovat, navíc tak obecně. A tuto představu spojuje se jménem Ludwiga Wittgensteina. Pro Kořátka je, zdá se, přinejmenším běžnou, ne-li přímo správnou interpretací Wittgensteinovy pozice tvrdit, že podle něj jsou mentální stavy soukromé, a tudíž nemohou hrát roli v konstituci významu. A tato teze je dle Kořátka mylná.

Co tedy vlastně znamená být soukromý? Z Kořátkova výkladu se zdá, že mu jde o otázku: „Jsou přesvědčení, záměry, přání, obavy, atd. dostupné výlučně těm, kdo je zakoušejí?“²² Soukromé by pak bylo „to,

---

²⁰ Kořátka (2006, 48).

²¹ Totiž zda je vykonán např. se silou otázky, se silou tvrzení, se silou rozkazu apod.

²² Kořátka (2006, 48).

co je dostupné výlučně tomu, kdo to zakouší“. Samozřejmě je namístě zeptat se, co to znamená „být dostupný“. První náповědu nám poskytne autorem nabízená alternativa: soukromé by podle ní nebylo to, o čem „druzí mohou pronášet tvrzení, která jsou zdůvodněná v míře srovnatelné s tvrzeními o fyzických objektech a významech“. ²³ O stránku dál parafrázuje opak soukromosti, tj. veřejnost jako „kognitivní dostupnost“ – prostě řečeno, soukromé na někom není to, co lze poznat.

Z výkladu je zřejmá nejistota ohledně toho, co vlastně Wittgenstein míní, když mluví o soukromých předmětech – vzhledem k povaze Wittgensteinových textů nejistota pochopitelná. Kořátko (zdá se mi) kolísá mezi dvojí interpretací: a) soukromý je stav, který může znát jen jeho nositel, b) soukromý je stav, o jehož povaze a existenci nositel nemůže pochybovat do té míry, že nedává smysl říkat, že o tom stavu ví, protože k vědění patří možnost omylu a nejistoty. ²⁴ Osobně bych se při takové nabídce klonil spíše ke druhé možnosti. Ještě raději bych ale řekl, že počítky jsou podle Wittgensteina soukromé v tom smyslu, že druhý nemůže mé počítky *zakoušet*. Z vědomí tohoto očividného faktu pak vyrůstá koncepce, kterou už skutečně Wittgenstein kritizuje: totiž představa, že když mohu své počítky *mít* jen já, pak je také mohu *znát* jen já – a tedy, že můj vztah k nim je vztahem, jaký mám k fyzickým předmětům střední velikosti kolem sebe, které poznávám. Právě tento krok je, myslím, podle Wittgensteina neoprávněný a je tím základním, co kritizuje ve svých úvahách o soukromí.

S detaily interpretačních wittgensteinovských diskusí zde nechci zdržovat víc, než je nezbytné. S ohledem na své pochopení výrazu „soukromý“ u Wittgensteina ovšem nevidím problém v tvrzení, že věta „Počítky jsou soukromé“ je větou gramatickou, tj. větou, která charakterizuje nějaký podstatný rys použití výrazu, který v ní vystupuje jako podmět – a kterou máme sklon chápat jako větu, která připisuje odpovídajícímu předmětu nějakou podstatnou vlastnost. A právě v přijetí této teze vidí kámen úrazu Kořátko. Ona ale představuje problém jen tehdy, když se přikloníme k první interpretaci výrazu „soukromý“. A to, jak jsem snad ukázal, není nezbytné a zdá se mi to vlastně zbytečné.

Prověřme dosavadní výklad na Kořátkových výhradách. Kořátko říká: „Každý, kdo zastává tezi o privátní povaze mentálních stavů (ve

---

²³ Tamtéž, 48.

²⁴ Tamtéž, 85, pozn. 71.

smyslu jejich nedostupnosti jiným subjektům) by ji měl obhájit ne proti autorům užívajícím v teorii významu psychologických pojmů, ale v konfrontaci s běžnou komunikativní praxí. Neměli bychom se zdržovat mlčením typu: ‚přijde na to, jak vymezíte mentální stavy‘. Otázka stojí jasně: jsou přesvědčení, záměry, přání, obavy atd. dostupné výlučně těm, kteří je zakoušejí? Nebo o nich ti druzí mohou pronášet tvrzení, která jsou zdůvodněná v míře srovnatelné s tvrzeními o fyzických objektech a významech?“²⁵ Moje odpověď na první otázku by byla: ano, mentální stavy jsou dostupné jen svým nositelům – v tom smyslu, že druhý nemůže *zakoušet mou* bolest. Odpověď na druhou otázku zní ovšem opět kladně: druzí určitě mohou vědět, v jakém se nacházím mentálním stavu – někdy o tom mohou vědět dokonce víc než já sám. Nevídám tady nic, co by bylo třeba nějak obhajovat proti „běžné komunikativní praxi“. Druhý může *vědět*, co mě bolí a jak mě to bolí. Může také mít *stejnou* bolest jako já – oblíbené to téma rozhovorů v čekárně u lékaře. „Počítky jsou soukromé“ je pravda v jednoduchém, ba přímo banálním smyslu: druhý nemůže mít numericky tentýž počitek. Právě proto podle mne mluví Wittgenstein o gramatické větě: gramatická věta vystihuje použití, jež máme pro slovo „počitek“.

S výše uvedeným citátem souvisí ještě jedna poznámka, kterou bych měl ke Kořátkově interpretaci Wittgensteina. Jedním z důležitých bodů Wittgensteinových úvah o významu je poukaz na nezbytnost neházet postoje jako záměr něco sdělit nebo přání, aby se něco stalo, do jednoho pytle s počítky jako momentální zakoušení nějaké barvy na nějakém místě zrakového pole, bolest ve čtvrtém zubu vpravo dole nebo brnění v konečcích prstů.²⁶ Právě proto nemusí být otázka po přesnějším vymezení mentálních stavů žádným mlčením. Naopak, skutečnost, že v běžné komunikaci často dáváme najevo svá přání, obavy či záměry, je očividná a těžko si dokáží představit nějakou úctyhodnou filosofickou teorii, která by to naprosto popírala. Na to ostatně upozorňuje Kořátka sám. Kontroverzní začíná věc podle mne být až tehdy, když někdo přijde s nějakou teorií, co vlastně jsou ony postoje, které takto dáváme najevo, a co vlastně znamená dávat je najevo. Což je tématem další části knihy.

---

²⁵ Tamtéž, 48.

²⁶ Mám podezření, že podobná motivace hrála roli ve Fregově odlišení představ od pojmů. Proto jsem na rozdíl od Kořátka (ale také Putnama nebo Kripka) nakloněn neinterpretovat fregovské uchopení smyslu věty jako soukromý mentální stav.

Co znamená být internalistou

Otázku možnosti komunikace tzv. propozičních postojů, jakými jsou přesvědčení, přání nebo obava, ovládá v analytické filosofii spor pozic označovaných jako internalismus a externalismus. Stejně jako u řady jiných dlouhodobějších sporů také zde může být pro leckoho těžké obě pozice přesně odlišit. Po delší výměně protipříkladů se totiž rozpor může stát otázkou distinkcí pouhým okem neviditelných. Možná proto stojí za to zkusit formulovat obě pozice v ostré a hrubé podobě.

Skalní internalismus by měl razit tezi, že subjekt vždy ví, co si myslí. Jinak řečeno, obsah přesvědčení lze plně vymezit v subjektivní oblasti. Svým způsobem je internalismus velice intuitivní. Význam výpovědi chápe jako to, co výpovědí míní její autor. A mluvit něco, napadne nás, přece znamená nacházet se v nějakém stavu. Obsah přesvědčení, tvrzení apod. je něco subjektivního v tom smyslu, že je to něčí myšlenka. Konečnicí autor výpovědi je autoritou, která má poslední slovo, když dojde na otázku, co mínil tím, co řekl. Může se sice stát, že ho oponent přistihne při lži nebo inkonzistenci, na autoritě subjektu to však, přinejmenším pro internalistu, nic nemění. Jak lhaní, tak nekonzistence jsou jevy, které k myšlení a komunikaci patří, existují, a tedy jsou také možné. Ne- ní důvod, proč by je dobrá teorie měla vylučovat. Naopak, dobrá teorie s nimi musí počítat.

Na celém sporu může studenta mást mimo jiné to, že skalní externalismus se nevyznačuje pouhým popřením skalního internalismu. Ten, kdo popírá všeobecné tvrzení totiž je (jak známo) v poměrně pohodlné pozici. Kdyby tedy externalisté hlásali, že obsah přesvědčení (nebo jiného takového postoje) nemusí být vždy vymezitelný čistě subjektivně, měli by mnohem méně práce, než když zastávají opačné všeobecné přesvědčení než internalisté. Jako skalní externalismus totiž můžeme chápat právě obhajobu teze, že obsah přesvědčení (a podobných postojů) nelze nikdy vymezit čistě v subjektivní sféře. „Významy zkrátka nejsou v hlavě,“ jak by řekl velký propagátor externalismu Hilary Putnam.

Tento na první pohled jednoduchý spor dvou extravagantních stanovisek se nám ovšem komplikuje několika distinkcemi, s nimiž obě strany strany přišly při obraně svých pozic. Především je to rozlišení tzv. úzkého a širokého mentálního obsahu. To odpovídá vlastně oběma skalními pozicím: to, co je vymezeno pozicí skalního internalismu nazýváme „úzký obsah“, to, co za mentální obsah vydávají skalní externalisté, nazýváme zase „široký obsah“. Řekneme-li, že postoje jako přesvědčení se

vyznačují tím, že mají obojí obsah, mohl by spor skončit bez boje. Nesměli bychom se samozřejmě pustit ani do obhajoby (internalistické) teze, že totožnost určitého přesvědčení lze plně určit už tím, že vymezíme jeho úzký obsah; ani se naopak neupnout na (externalistickou) zásadu, že vystačíme s obsahem širokým, nebo neoznačit rovnou úzký obsah za něco objektivně nevymežitelného.

Druhou pomůckou mírového urovnání sporu by mohlo být rozlišení přesvědčení *de re* a přesvědčení *de dicto*. Rozlišení *de re* a *de dicto* se používá ve více oblastech. Pro naši debatu je podstatné jako rozlišení dvou druhů přesvědčení. Přesvědčení *de re* je přesvědčení, které se týká určité věci, určité jednotlivosti a to nezávisle na tom, co o věci, jež je předmětem přesvědčení, ví zastánce onoho přesvědčení, resp. bez ohledu na to, jak zastánce daného přesvědčení předmět svého přesvědčení identifikuje. Pro přesvědčení *de dicto* je naopak tento aspekt podstatný. Přesvědčení *de dicto* je totiž přesvědčení o pravdivosti propozice, která je obsahem tohoto přesvědčení – takže máme-li říci, o jaké přesvědčení vlastně jde, musíme specifikovat také smysl použitých termínů jakožto způsob, jak jsou zastánci patřičného přesvědčení dány předměty, kterých se toto přesvědčení týká, resp. jak se mu tyto předměty prezentují. Toto rozlišení má za cíl možnost vysvětlit, jak mohu zastávat zároveň taková přesvědčení jako „Autor prvního francouzského občanského zákoníku byl osvícený muž“ a „Napoleon rozhodně osvíceným mužem nebyl“, pokud nevím, že Napoleon byl autorem prvního francouzského občanského zákoníku. Věcně vzato (*de re*) se obě má přesvědčení týkají téhož individua a jsou ve vzájemném rozporu. Co se týče jejich smyslu (tedy *de dicto*) by se zdálo, že žádný rozpor nenastává.

Internalisté jsou přesvědčeni, že máme-li určit, co určitý akt sděluje, musíme identifikovat jeho obsah co do smyslu (*de dicto*). Externalisté naopak poukazují na nezbytnosti identifikovat jej věcně (*de re*) – je totiž třeba vědět, čeho se dané přesvědčení vlastně týká. Ve skalní podobě by měly obě strany zároveň popírat nezbytnost identifikovat tu složku, na kterou jejich pozice neklade důraz: externalisté by měli pokládat identifikaci *de dicto* za zbytečnou, podobně jako internalisté identifikaci *de re*. Zorientovat se ve sporu je pak těžší ještě o to, že leckdo může zastávat různá stanoviska s ohledem na různé oblasti diskursu.

Petr Kořátka se domnívá, že se bez identifikace přesvědčení z hlediska jeho smyslu, tedy *de dicto*, neobejdeme a právě tak se podle něj neobejdeme bez identifikace tzv. úzkého obsahu přesvědčení, jak o něm byla

řeč výše. Polemizuje vlastně pouze se skalním externalismem. Odmítá tedy možnost obejít se bez identifikace *de dicto* a bez identifikace úzkého obsahu. Prochází externalistické argumenty a ukazuje, jak by je sloučil se svou pozicí. Především dokazuje, že všechna určení identity předmětů našich přesvědčení lze formulovat *deskriptivně*, tedy bez nutnosti zahrnout do jejich určení něco víc než způsob, jak se předměty přesvědčení prezentují zastánci daného přesvědčení. V krajním případě má toto určení povahu specifikace vjemů, jež má zastávce daného přesvědčení: ve svém přesvědčení míním daný předmět jako předmět, který ve mně vzbuzuje ty a ty vjemy. Jak shrnuje sám autor: „i když přijmeme všechno, co říká externalista o vnějších determinantách referenčního vztahu, interně fixované podmínky identifikující referent lze vymežit velmi snadno: deskriptivní specifikací právě těch vnějších faktorů, které podle externalisty určují referenci.“²⁷ Na konci takové reduktivní argumentace samozřejmě zůstane čtenář stát před otázkou, nač vůbec potřebuje nějaký široký obsah a identifikaci *de re*. Obrana umírněného internalismu tedy tiše ústí do radikální podoby internalistické nauky. Na tuhu je externalista – ten by měl přinejmenším odpovědět na poslední otázku a pokud možno také přijít s obdobnou reduktivní argumentací na obranu umírněného externalismu, jež by vyústila v otázku, nač vůbec potřebujeme nějaký úzký obsah a identifikaci *de dicto*. Naštěstí netrvalo dlouho a tohoto tématu se jeden externalista chopil, takže se máme nač těšit.²⁸

Proč nebýt společenský

Obzvlášť podnětná se mi jeví Kořátkova obhajoba internalismu proti tzv. společenskému externalismu. Externalismus bychom totiž neměli omezovat jen na představu, že máme-li určit, jaké přesvědčení někdo zastává, nevystačíme s údaji o něm samotném bez vztahu k fyzickému prostředí. Tak jako bude zastávce externalismu v jeho tzv. fyzikalistické podobě vycházet z intuice, že obsahem přesvědčení není něco v něčí

---

²⁷ Tamtéž, 183.

²⁸ Zouhar (2007). Zouhar se soustředil na otázku deskriptivní identifikace a upozornil na nutnost odlišovat denotát výrazu od jeho referentu. Na tomto základě poukázal na potřebu nějaké nederefenční identifikace předmětu přesvědčení, která musí předcházet všem nedeferenčním identifikacím a která identifikuje svůj předmět přímo, nikoli prostřednictvím popisu. Zouhar odtud vyvodil, že kořátkovský internalismus musí počítat s nějakou formou externalismu.

myslí, ale zkrátka to, o čem je ten někdo přesvědčen, tj. nějaký fakt, o kterém má daný člověk za to, že nastal (i Jagem popletený Othello je přece přesvědčen, že skutečná Desdemona skutečně miluje skutečného Cassia, ne o tom, že on sám má v hlavě nějak poskládané ideje, tj. v přesvědčení zaujímá určitý postoj ke skutečnosti, nikoli ke svým idejím), tak bude zastánce společenské podoby externalismu vycházet z intuice, že v přesvědčení se uplatňují pojmy, jež jsou (narozdíl od pocitů či počítků, obyvatel fregovské druhé říše) objektivní – přinejmenším v tom smyslu, že jsou intersubjektivní. Právě tato jejich vlastnost také umožňuje, aby chom mohli ve svých přesvědčeniích chybovat, tyto chyby rozpoznávat a napravovat. Kdyby pojmy nebyly intersubjektivní, bylo by správné každé jejich uplatnění, jež by se nositeli přesvědčení zdálo správné. Pak by ovšem přesvědčení (jakožto případy uplatnění pojmů) ztratila vlastnost, jež je pro ně podstatná. Internalista proti tomu postaví neméně přijatelný poukaz na skutečnost, že přesvědčení je přece vždy *něčí* přesvědčení – a máme-li tudíž zjistit, o jaké přesvědčení jde, mělo by nám stačit dozvědět se o toho dost o jeho nositeli či zastánci.

Kořátko opět volí důmyslnou strategii. Postupně probírá námitky společenských externalistů proti pozici, kterou sám zastává, aby ukázal, že všechny míjejí cíl: totiž že jejich stanovisko lze bez obtíží sloučit s kořátkovskou verzí internalismu. Z možných variant internalismu totiž Kořátko (jak jsme už viděli) volí tu, jež staví na deskriptivní parafrázi přesvědčení. Vychází z toho, co se kdysi pokládalo za vzor logické analýzy, totiž z Russellovy teorie deskripce, jež nahrazuje (zdánlivě) referující výrazy deskripcemi, jejichž význam (jak známo) nestojí na vztahu k určitému individu, nýbrž na specifikaci kritérií pro identifikaci individua. Takový postup funguje poměrně dobře proti fyzikalistické verzi externalismu. Jeho využití proti společenskému externalismu se ovšem musí vypořádat s poměrně očividnými úskalími.

Kořátkův recept je vlastně jednoduchý: vše, co je podle externalistů nutné k plnému určení obsahu přesvědčení zahrňme do deskripce, prostřednictvím které by své přesvědčení formuloval jeho nositel. Společenští externalisté svou tezi obvykle představují prostřednictvím poukazu na skutečnost, že leckdy zastáváme přesvědčení, jejichž obsah neumíme plně explikovat. Internalista se s tím na první pohled může vyrovnat asi jedině tak, že přizná každému určité přesvědčení jen do té míry, do jaké je nositel přesvědčení s to své přesvědčení explikovat. Pak by ovšem internalista snadno mohl přijít o možnost vysvětlit možnost komunikace: pokud je

totiž význam výpovědi to, co výpovědí sdělujeme adresátovi (a tedy s ním sdílíme), pak by se nám mohlo často stávat, že se naše pojmy budou míjet. Do potíží bychom se také dostali při objasňování normativity.

Externalista Hilary Putnam naproti tomu přišel kdysi s návrhem, že možnost zastávat takováto přesvědčení stojí na možnosti odvolat se na význam patričních termínů ve výpovědích expertů na dané téma. Laidové tedy podle něj v takových případech používají určité termíny *deferenčně* – tj. jejich použitím implicitně odkazují na význam, jaký by jim přisoudil expert. Od začátku se pro tento jev ustálilo označení „dělba jazykové práce“.

Zkusme příklad. Náš subjekt se jmenuje Tom a má mizivé znalosti botaniky. Jeho nová přítelkyně má ale jiný dojem. Při včerejší procházce parkem ji totiž Tom ohromoval tím, že dokázal pojmenovat každý strom na trase. O to větší je její rozčarování, když po čase zjistí skutečný stav Tomových znalostí. Ukáže se totiž, že Tom nedávno absolvoval opakovaně tutéž procházku s jinou dívkou, studentkou botaniky, a mimochodem si (díky její výřečnosti a zaujetí oborem) pamatuje jména všech stromů na oné romantické trase v místním parku. Stromy ovšem pojmenovává jen na základě jejich polohy a nikde jinde stejné stromy pojmenovat nedokáže.

Tom nepochybně pracoval s názvoslovím *deferenčně*, což děláme v případě odborné terminologie z oborů nám cizích běžně. Případné rozčarování Tomovy nové přítelkyně ale vychází z její původní mylné domněnky, že Tom má skutečné znalosti z botaniky: předpokládala tedy mylně, že jeho přesvědčení se týkají např. *jilmu habrolistého*, nikoli jen jeho představy o *stromu nazývaném v botanice „jilm habrolistý“*. Mimochodem, aby Tom vzbudil nejprve falešný dojem, že je znalcem botaniky, a následně vyvolal zklamání nad skutečností, že jím není, nemusel udělat nic jiného než jen upřímně odpovídat na zvědavé otázky po jménech jednotlivých stromů. Nemusel nevyhnutelně lhát nebo se snažit vzbudit falešný dojem. Fakt, že si dokážeme představit, jak mohlo k celému nedorozumění dojít, ovšem ukazuje, že skutečně rozlišujeme mezi „*deferenčními*“ přesvědčeními a „*referenčními*“ přesvědčeními. Tomova nová přítelkyně mu totiž mylně připisovala referenční přesvědčení a zklamalo ji, když zjistila, že Tomova přesvědčení ohledně stromů jsou jen *deferenční*.

Koťátko v duchu své strategie implementace externalistických výsledků do internalismu navrhne, aby se odkaz na expertní význam zahrnul do specifikace obsahu přesvědčení, čímž bychom měli získat tzv. úzký obsah přesvědčení, který bude plně internalizovaný: bude způso-

bem, jak je předmět přesvědčení dán zastánci přesvědčení, tj. přesvědčením, jak je jeho nositel introspektivně identifikuje.

Napadá mě několik otázek. Zprvė, jak se spolehlivě pozná deferenčně použitý termín? Nestojíme před rizikem regresi, na který – jak připomíná Kořátka – upozornil Gabriel Segal? Nemusíme totiž nakonec každý svůj termín parafrázovat do deskripce, která bude zahrnovat odkaz na expertní užití? A pokud bychom to udělali, nestojíme znovu před tímtež problémem, když máme specifikovat obsah této deskriptivní parafráze, v níž jsou přece stále použity nějaké termíny? U Kořátka vysvětlení nenacházím. Označí jen segalovskou představu za „obludnou“ (s čímž se nedá než souhlasit) a omezí se na deklaraci, že některé termíny zkrátka užíváme nedeferenčně.

Zadruhé, i když zůstaneme u exemplárních případů, v jakém smyslu musí laik používat odborný termín deferenčně? Například být přesvědčen, že nám před domem roste jilm, může přece (na zcela elementární a intuitivní rovině, jež nevyžaduje žádné znalosti filosofických diskusí) být něco jiného, než být přesvědčen, že nám před domem roste strom označovaný v botanice jako „jilm“. Samozřejmě nemusím být znalcem botaniky, abych mohl být přesvědčen, že před našim domem roste jilm, nikoli jen strom, kterému se říká „jilm“. A toto své přesvědčení mohu upřímně prezentovat. V dalším rozhovoru pak může vyjít najevo, že své přesvědčení opírám jen o sdělení souseda, v jehož upřímnost a informovanost mám důvěru. Jednoho dne pak mohu zjistit, že soused je mluvka a má důvěra v něj byla naivní. Naivní bylo i mé přesvědčení, že před našim domem roste jilm. Kdybych naproti tomu zastával přesvědčení, že před našim domem roste strom, kterému soused (nebo expert) říká „jilm“, byl bych nejen méně naivní, ale také bych zastával pravdivé přesvědčení – a hlavně, zastával bych jiné přesvědčení. Deskriptivní parafráze zde poslouží právě k odlišení dvou různých přesvědčení: naivního a skeptického.

Můžeme si dokonce představit případ, kdy bude laik zastávat přesvědčení, jež vyžaduje odbornou znalost, a nebude ochoten respektovat expertní význam potřebné terminologie. Představme si Karla, který přijde za lékařem se stížností, že se mu jeho artritida rozšířila z kolene do stehna. Když mu lékař vysvětlí, že artritida je nemoc kloubů, a tudíž nemůže zasáhnout stehno, Karel ztratí důvěru v něj i celou „západní“ medicínu a vydá se k léčiteli, který bude jeho „artritidu ve stehně“ ochotně léčit (a třeba ho jeho nemoci skutečně zbaví). Kdyby Karel zastával přesvědčení, že se mu do stehna rozšířila nemoc nazývaná v me-

dicíne „artritida“, nejspíš by po lékařově vyšetření zkrátka změnil názor. Nanejvýš by mohl pojmout nedůvěru ve svého lékaře a konzultovat svou věc s jiným lékařem nebo s odbornou publikací. Náš Karel ale „ví lépe“ než lékař i celá medicína, co vlastně má za nemoc, takže (podle svého vědomí a svědomí) používá termín „artritida“ nedeferenčně.

Čtenáře napadne, že s deferenčním užitím terminologie a dělbou jazykové práce přišli externalisté. Neukazují tedy uvedené příklady spíše, že internalista si nemusí s těmito externalistickými vymoženostmi lámat hlavu? Podstatný rozdíl, který může naší pozornosti snadno uniknout, je rozdíl mezi skutečností, že k tomu, abych mohl zastávat určité přesvědčení, musí být splněny určité podmínky, a případem, kdy součástí mého přesvědčení musí být také přesvědčení, že tyto podmínky splněny jsou. Abychom se my laici mohli domnívat, že strom před naším domem je jilm habrolistý, musejí zde podle teze o dělbě jazykové práce zajisté být standardy, jak rozpoznat tento strom od jiných stromů – a tyto standardy mohou být známy třeba jen úzkému kruhu expertů.²⁹ Ale zrovna tak jistě si dokážeme představit někoho, kdo bude přesvědčen, že před jeho domem roste jilm habrolistý, aniž by se přitom sebemeně staral o existenci nějakých botaniků. Dokonce si snadno představíme někoho, kdo bude připraven přít se s experty o pravdivost svého přesvědčení – a to třeba i tam, kde k tomuto přesvědčení patří pojmový zmatek jako u hypochondra Karla nebo u vytrvalého konstruktéra strojků typu „perpetuum mobile“. Podle teze o dělbě jazykové práce stojí možnost, aby laik používal odborný termín, resp. zastával přesvědčení, jež bychom formulovali v odborné terminologii, na tom, že existují standardy použití těchto termínů, tj. na tom, že existují (nebo aspoň existovali) experti, kteří disponovali kritérii použití těchto termínů. Teze o dělbě jazykové práce však (pokud ji interpretuji vstřícně) neznamena, že laik musí mít (vědomě) v úmyslu při použití takové terminologie odkazovat na expertní standardy. Laikovo přesvědčení (v úzkém slova smyslu) tedy podle teze o dělbě jazykové práce vůbec nemusí takový odkaz zahrnovat. A přesvědčení, které takový odkaz zahrnuje, se tak liší od přesvěd-

---

²⁹ Je také dost dobře možné, že patřičné standardy už nezná vůbec nikdo. Aktuální existence expertů asi není vůbec nutná. Zřejmě stačí, aby potřebný standard vůbec někdy existoval. S takovouto tezí přišel A. MacIntyre. Podle něj v mravní oblasti používáme termíny, jejichž význam nám už dnes není znám: mravní slovník totiž podle MacIntyry přečkal tak radikální proměny kontextu, že mu současný člověk nemůže rozumět. Viz MacIntyre (2005).

čení, které by takový odkaz nezahrnovalo. A laik může zastávat kterékoli z nich – jen s tou výhradou, že se jeho přesvědčení může ukázat jako naivní či neinformované, pokud nebude zahrnovat odkaz na expertní význam termínu.

Takový postup nám také umožňuje pochopit roli dělby jazykové práce. Expertní standardy existují v případě řady naprosto běžných výrazů, při jejichž používání sotva odkazujeme ve svých výpovědích a přesvědčeních na tyto odborné standardy. Početní operace, barvy, oděvy – matematik, fyzik a krejčí by nám dokázali o těchto běžných předmětech lidských řečí říci věci, o jejichž pouhé možnosti nemá nejspíš většina z nás ani tušení, natož abychom výrazy jako „+“, „červená“ nebo „košile“ používali s vědomým odkazem na jejich význam v komunitě expertů. Má-li tzv. úzký obsah přesvědčení zůstat způsobem, jak je předmět přesvědčení dán zastánci tohoto přesvědčení, resp. tím, čeho si je zastávce přesvědčení bezprostředně vědom, pak nevím, proč by do úzkého obsahu musel (jak navrhuje Kořátka) patřit odkaz na význam patřičných výrazů v komunitě expertů, a to ani u odborných výrazů. Dokonce si troufám odhadnout, že tam často nepatří. Což nemá žádný vliv na tezi o dělbě jazykové práce, chápeme-li ji jako podmínku, jež musí být splněna, nikoli jako podmínku, jejíž splnění si musí zastávce přesvědčení uvědomovat. Zbývá ale otázka, zda se i potom podaří dát pojmu úzkého obsahu nějaký dobrý smysl.

Co znamená být individualistou

Autor má ovšem nepochybně pravdu, když říká, že v této diskusi vystupuje do popředí nový spor, totiž spor individualismu s konvencionalismem.³⁰ Individualismus v teorii významu je totiž nauka, která může mít jak externalistickou, tak internalistickou podobu.

Petr Kořátka tento spor formuluje v otázce, zda interpretovat výpověď znamená rozpoznat komunikativní intenci mluvčího, nebo to znamená uplatnit na ni společenská měřítká.³¹ Rád bych to doplnil otázkou, zda pojmut nějakou komunikativní intenci není možné jen tam, kde existují patřičná společenská měřítká pro to, co to je nějakou komunikativní intenci pojmut. Nemyslím si totiž, že by konvencionalista musel popírat mož-

---

³⁰ Kořátka (2006, 218).

³¹ Tamtéž, 218.

nost prvního vyústění dilematu, pokud by takovou podmíněnost našel. Navíc by jistě po intencionalistovi chtěl vysvětlení, jak je možné zaujímat komunikativní intence bez splnění této podmínky. Ostatně obdobně postupuje individualista Kořátko proti pomyslnému konvencionalistovi.

Konvencionalismus vděčí podle Kořátka za svou oblibu především Wittgensteinově analogii jazyka se hrou. Sám Wittgenstein prý ovšem konvencionalistou v napadaném smyslu není. Jak připomíná Kořátko, explicitně se distancoval od tzv. kalkulového pojetí významu, podle něhož rozumět znamená zkrátka mechanicky uplatňovat předem pevně daná pravidla.³² Znalost pravidel totiž nebyla pro Wittgensteina nezávislá na empirických přesvědčeních, naopak žádné pevné rozhraní mezi empirickými přesvědčeními na jedné straně a znalostí významu jazykových výrazů a jejich uplatnění na straně druhé zde podle něj není.³³ Pravidla jsou dokonce něco, co vyrůstá z naší životní praxe, z tzv. životní formy (*Lebensform*).

Kořátko je však přesvědčen, že Wittgenstein bez důkazu předpokládá, že „společensky fixovaná pravidla jsou podmínkou komunikace“.³⁴ Opírá se přitom vlastně jen o fakt, že Wittgenstein používá v této souvislosti výraz „institute“. Petr Kořátko nepochybně ví o individualistických interpretacích Wittgensteinových úvah o řízení se pravidlem, takže je s podivem, že s touto možností nepracuje (byť kriticky).³⁵ Zřejmě jde opět o jeho literární strategii, jak upoutat čtenářovu pozornost tím, že se kritizovaná pozice spojí se slavným jménem. Wittgenstein je přece jenom známější než Kripke, s jehož variantou argumentace proti soukromému jazyku Kořátko polemizuje.³⁶ Kořátkův postup se soustřeďuje na poukaz, že Kripkův důkaz platí stejně pro člena jazykového společenství jako pro

---

³² Tamtéž, 264.

³³ Tamtéž, 267 n.

³⁴ Tamtéž, 270.

³⁵ Asi nejsoustavněji sledoval individualistickou interpretaci Wittgensteina Gordon Baker, jeden z autorů největšího (dodnes nedokončeného) komentáře k *Filosofickým zkoumáním*. Srv. především Baker (2004). Připomenout si můžeme také jeho společné texty s Peterem Hackerem, především jejich polemiku s Kripkem. A za zmínku určitě stojí také kniha Colina McGinna (1984) a příspěvky Simona Blackburna.

³⁶ Srv. Kripke (1982). Kripke, jak známo, sám označoval svou argumentaci za něco, co je Wittgensteinem spíše inspirováno, než za pokus o historicky a textově věrnou interpretaci. Interpretační stránka jeho práce byla ostatně nejednou napadena. Viz např. některé texty ve sborníku Glombíček (2007), především články Cory Diamondové a Johna McDowella plus další, uvedené tam v seznamu doporučené četby.

samotáře, který by stál mimo společenství. Podle Kořátka nakonec každému nezbyvá než spolehnout se na svůj pocit náležitosti určitého jednání. Zároveň dodává: „To neznamená, že na úrovni jednotlivých mluvčích platí, že co se zdá správné, je správné, resp. že dodržovat pravidla znamená věřit (resp. cítit), že dodržuji pravidla.“³⁷ Neplatí to prý proto, že tématem je zde oprávněnost výpovědi, nikoli její pravdivost – a pocit správnosti je dobrým odůvodněním, i kdyby nebyl nutnou a dostačující podmínkou správnosti užití daného výrazu, vysvětluje Kořátko.

S ohledem na poslední dodatek nechápu, proč je podle Kořátka Wittgensteinova úvaha z oddílu 202 *Filosofických zkoumání* nesprávná. Nechejme promluvit Wittgensteina: „Být přesvědčen, že se řídím pravidly není totéž, jako se pravidly řídit. Proto není možné řídit se pravidlem ‚privatím‘; protože jinak by být přesvědčen, že se pravidlem řídím, bylo totéž jako se pravidlem řídit.“ S premisou uvedeného úsudku Kořátko zjevně souhlasí. Jestli mu správně rozumím, nesouhlasí se závěrem, ani s jeho vyvozením z premisy. Jádro pudla bude očividně ve výrazu „privatím“. Jak se ukázalo již výše v tomto textu, právě Wittgensteinovo pojetí toho, co je soukromé, není Kořátkovi úplně jasné (jak ostatně sám připouštěl), což mu lze vzhledem k povaze Wittgensteinových textů, na kterých si ničí svůj intelektuální chrup zástupy erudovaných specialistů, těžko zazlívat.

Právě tak se v této části vrací téma intence. Kořátko probírá několik wittgensteinovských příkladů a vidí v nich snahu dokázat, že mínit něco svými slovy není totéž jako něco si při jejich vyslovování představovat či na to výslovně myslet. Z takového výkladu ovšem pochopitelně vůbec nevyplývá, že by Wittgensteinovým záměrem bylo argumentovat pro konvencionalismus nebo pro nějaké extrémní společenské pojetí významu.³⁸

---

³⁷ Kořátko (2006, 274).

³⁸ Což pochopitelně neznamená, že Wittgenstein nemohl být zastáncem extrémního socialismu v teorii významu. Moje otázky se zde týkaly jen dokladů pro takovou interpretaci. Potíž se odstraní, když si připomeneme, že Kořátko se nevěnuje wittgensteinovskému bádání, nýbrž pro účely své práce přebírá hotový Kripkův výklad Wittgensteina. Kripke sám ale vždy připouštěl, že spíše předložil vlastní stanovisko inspirované Wittgensteinem než historicky věrnou interpretaci. Proto také bývá tato pozice připisovaná někdy mutantovi jménem Kripkenstein – ten není tak docela ani Kripkem, ani Wittgensteinem.

Co znamená vzít na sebe závazek

V další části knihy pak Kořátko reviduje své starší pojetí významu výpovědi. Zůstává u teze, že význam výpovědi spočívá v jejích normativních důsledcích, tj. v tom, k čemu se její autor zavazuje. Nezdržuje však už roli společenství a potřebu sdíleného jazyka. A já musím hned na začátku přiznat, že bych potřeboval, aby mi někdo vysvětlil, co v takto změněném kontextu znamená vzít na sebe závazek. Abych objasnil svůj zmatek: vzít na sebe závazek je cosi, co vnímám jako určitou instituci. Považovat někoho za toho, kdo se k něčemu zavázal, znamená podle mne brát ho jako někoho, kdo se podííl (třeba nevědomky) na určité instituci. Samozřejmě nejde o to, že pojem závazku je pojem našeho společenství – pojmy, jež uplatňujeme, zkrátka bývají pojmy našeho společenství. Spíš bych se (kripkovsky) zeptal, zda považovat někoho za nositele závazku *neznamená* vnímat ho jako člena společenství, v němž existuje instituce zavazování se k něčemu. Taková otázka je podle mého mínění na místě, i když nebudeme zastávat žádnou konkrétní teorii významu výpovědi, natož teorii kripkovského typu. Kořátko tvrdí, že nezná důvod, proč by nemohly být potřebné normativní důsledky nastoleny i tam, kde neexistuje odpovídající instituce.³⁹ A mně nezbyvá než přiznat nedostatek představivosti a odvolat se na význam slova „závazek“, jak mu rozumím. Jak říká sám Kořátko: V řeči „mluvčí prezentuje určité postoje způsobem, který je závazný v tom smyslu, že promluva je kritizovatelná jako (v nějakém ohledu) nepatřičná, pokud vyjde najevo, že mluvčí nezastává některý z těchto postojů.“⁴⁰ Připomenu také užitečný slovníček z Kořátkovy první knihy, kde se slovo „závazek“ vysvětluje následovně: „pozice, v níž se subjekt ocitá tím, že veřejně přejímá odpovědnost za určitý postoj nebo činnost: pokud nezastává tento postoj nebo nevykoná tuto činnost je kritizovatelný podle společenských standardů (tím se závazek liší od soukromého pocitu závaznosti)“.⁴¹ I když vynecháme z posledního citátu frázi „podle společenských standardů“ i přídavné jméno „veřejně“, věcně se tím nic nezmění. Je jasné, že *cítit se* vázán odpovědností skutečně není tak docela totéž jako *být* vázán odpovědností. Nepochybně je možné, aby někdo nesl odpovědnost za něco, za co se sám odpovědný necítí. Je také možné, aby někdo cítil odpověd-

---

³⁹ Tak rozumím výkladu Kořátko (2006, 298 n.).

⁴⁰ Tamtéž, 450.

⁴¹ Kořátko (1998, 277).

nost za něco, za co ve skutečnosti odpovědný není. A obojí se týká také významu řeči. Je-li totiž ten, kdo mluví, kritizovatelný, „pokud vyjde najevo, že nezastává některý z postojů,“ (abych použil Kořátkova slova) jež dal najevo tím, co řekl, musíme se zeptat, za co je vlastně kritizovatelný. A první kandidát na tuto roli je – obecně a jednoduše řečeno – nesoulad mezi tím, co mluvčí řekl, a skutečným stavem věcí. To, nač bude kritik poukazovat, bude nedodržení jistého standardu. Tím samozřejmě nechci říct, že v každém jednotlivém případě musí každý jednotlivec sdílené standardy dodržet, aby jeho řeč měla význam. S řečí lze samozřejmě nakládat volným či tvůrčím způsobem a mnozí z nás také mohou být leckdy málo kompetentní říkat to, co říkají. Jen nerozumím tomu, jak by něčí řeč mohla mít nějaký význam bez pozadí zavedených institucí (ať už mají tyto instituce jakýkoli charakter), *přínejmenším pokud budeme význam spojovat s pojmem závazku* tak, jak to dělá Petr Kořátko. Mám aspoň o čem přemýšlet, než vyjde jeho příští kniha.

Právě řečené samozřejmě nemělo nijak zpochybnit Kořátkovu trefnou kritiku naivního zacházení s pojmem konvence. Nemyslím si ovšem, že by radikální konvencionalismus byl nutným důsledkem využití pojmu hry při filosofování o významu. Wittgensteinovo zacházení s termínem „hra“ či „jazyková hra“ je přece spojeno s jeho pojetím podstaty jako něčeho, co se může zakládat na tzv. rodinné podobě. Podle této představy nemusejí všechny předměty, jež spadají pod společný pojem, sdílet nějakou vlastnost. Například hrou nemusí být jen něco, co se hraje podle pevných předem daných pravidel. Proto nemůžu než souhlasit s Kořátkovým rozhodným odporem proti snaze vyložit význam řeči z jednoho principu. Nepochybně by to znamenalo „ztrivializovat obraz reálné komunikace,“ jak říká.⁴²

Poslední část knihy aplikuje výsledek předchozího postupu na konkrétní téma: interpretaci literárního díla. A jak říká sám autor: „Pointa této diskuse, je-li nějaká namístě, může jen kopírovat závěr kapitoly D,“⁴³ tedy kapitoly, kterou jsme právě probrali. A poněvadž mi tato reflexe nad novou knihou Petra Kořátka nabobtnala do rozsahu, který zdaleka přesahuje parametry toho, co je v kraji zvykem nazývat recenzí, využiji to jako omluvu, proč zde nepůjdu do detailů. Čtenář snad už ví o knize dost, aby dokázal posoudit její podnětnost. I když jsem obsah svazku nastínil

---

⁴² Kořátko (2006, 308 – 310).

⁴³ Tamtéž, 378.

z velké části prostřednictvím otázek, které mne nad ním napadaly, mým záměrem nebylo knihu hanět – naopak, zdála se mi velice inspirativní. Koneckonců, moje otázky se týkají spíš drobností. Ostatně, knihy, které čtenáře provokují, aby se jejich tématem sám dál zabýval, jsou určitě podstatně lepší než ty, které jsou jen dobře opevněné proti kritice. Takže je snad pochopitelné, proč mne nenapadl lepší způsob, jak nové dílo přivítat.⁴⁴

Filosofický ústav AVČR
Jilská 1
110 00 Praha
glomb@flu.cas.cz

LITERATURA

- BAKER, G. (2004): *Wittgenstein's Method: Neglected Aspects*. Oxford: Blackwell.
- FIALA, J. (ed.) (2000): *Analytická filosofie. Druhá část*. Plzeň: OPS.
- FREGE, G. (1918-1919): *Der Gedanke. Eine logische Untersuchung. Beiträge zur Philosophie des deutschen Idealismus 2*, 58 – 77
- Glombíček, P. (ed.) (2007): *Soukromý jazyk, pravidla a Wittgenstein*. Praha: Filosofia.
- KOLMAN, V. (2002): *Logika Gottloba Frega*. Praha: Filosofia.
- KOŤÁTKO, P. (1998): *Význam a komunikace*. Praha: Filosofia.
- KOŤÁTKO, P. (2006): *Interpretace a subjektivita*. Praha: Filosofia.
- KRIPKE, S. (1982): *Wittgenstein on Rules and Private Language*. Oxford: Blackwell.
- KUSCH, M. (1995): *Psychologism*. London: Routledge.
- MACINTYRE, A. (2005): *Ztráta ctnosti*. Praha: Oikoyomenh.
- MCGINN, C. (1984): *Wittgenstein on Meaning*. Oxford: Blackwell.
- ZOUHAR, M. (2007): Externalistická výzva P. Koťátkovi. *Filosofický časopis* 55, 247 – 259.

---

⁴⁴ Díky Mariánu Zouharovi, Tomáši Marvanovi a Jamesi Hillovi za pročetí textu a cenné poznámky.